

Régészeti adatok a középkori Bihar megye nyugati részének településtörténetéhez

JUHÁSZ IRÉN

A középkori Bihar megye területének több, mint fele hegyvidék, síkságait a Berettyó, a Sebes- és a Fekete-Körös széles, jól járható, telepedésre alkalmas völgyei tagolják. A középkori települések után kutató ember azonban nem veheti alapul a táj mai arculatát, hiszen az egykori vízrajz és növénytakaró az eltelt évszázadok alatt igen nagymértékben megváltozott. A hegyekből lezúduló patakok, mindenekelőtt a szabályozatlan Körösök a bihari síkságon hirtelen lelassultak s medrüket szinte teljesen elveszítve végeláthatatlan mocsaras-nádas rétségekben tűntek el. A Sebes-Körös, Vizesgyán alatti szakaszát már csak jóakarattal tekinthetnénk folyónak, a Gyepes és Kölesér patakoktól táplált Fekete-Körös azonban kissé bővizűbb volt. Középkori okleveles adatokból tudjuk, hogy a Gyepes patak Erdőgyaraktól nádasok közt folydogált, a Kölesér pedig dél felé Méhkeréig terpeszkedett. A nagyobb patakokat számtalan ér és csermely táplálta, amelyek közül néhánynak a nevét is ismerjük (pl. Korhány). A fátlan alföldi rónaságokat látva könnyen azt lehetnők, hogy a bihari síkság egykor hasonlatos volt a keleti sztyeppékhez, ez azonban nem így van. A vízpartokat, a kiemelkedő szárazulatokat, hátakat hatalmas erdők fedték. A Sebes-Körös mentén leginkább tölgy, a Fekete-Körös vidékén a bükk uralkodott. Bihar megye délnyugati részén valóságos őserdők szegélyezték a patakokat s a megtelepedni kívánó ember csak erőszakkal, irtással tudott teret hódítani magának. A Bél- Kerék- vagy Kerék szóval képzett helynevek irtásfalvakra vonatkoznak.

A honfoglaló magyarság megtelepedésének régészeti bizonyítéka sajnos igen kis számú, egy-egy lelőhelyet tudunk csak megnevezni a mai Magyarország (pl. Sarkad-Peckesvár) és a mai Románia (pl. Nagyvárad-laktanya) területén, aminek természetesen nem az az oka, hogy a magyarság a X. században ezt a vidéket nem szállta meg – hiszen az Árpád-kori települések egész sorát ismerjük –, hanem a régészeti kutatások fogyatékosága.

Az Árpád-korban virágzó tájra a török hódoltság után már alig lehetett ráismerni. A törökkori pusztítások megdöbbentő mértékére jól rávilágítanak a XVII. század végi összeírások és leginkább az 1783-as országos felmérés, amely egy hanyatló országról tartalmaz adatokat. Az egykor virágzó földek helyén vizes legelők, mocsár és haszontalan szik terpeszkedett, az elvadult vizek megzabolázására gondolni sem lehetett. S csaknem minden alföldi vidékről eltűntek az erdők! Az egykor virágzó magyar falvak romhalmazai lassan vagy egyáltalán nem telepedtek be újra s a középkori falurendszer helyén ekkoriban jelentek meg a máig is élő tanyás nagyközségek.

A Körösök vidékén – ahol az emberi élet legkorábbi nyomait a régészeti kutatás az újkőkortól ismeri – a középkori Bihar megye nyugati részén Sarkad, Kötgyán, Méhkerék, Sarkadkeresztúr, Újszalonta, Mezögyán, Geszt határában, Zsadány keleti határrészén, Biharugra és Körösnagyharsány falvak határában végeztem régészeti terepbejárást. A lelőhelyek száma azt mutatja, hogy minden régészeti korban sűrűn lakott terület volt. Jelen dolgozatban csak a honfoglalás korától foglalkozom a terület régészeti hagyatékával (l. a térképmellékletet).

Az elpusztult és újra nem telepedett falvak helyét okleveles adataink utalásán kívül régészeti felméréssel tudjuk meghatározni. A felszínen összegyűjtött leletek kora meghatározhatja a falu kialakulásának idejét, s több esetben korábbra lehet keltezni azt, mint az első okleveles említés alapján. Egyben a pusztulásukról is ismereteket nyerünk az így összegyűjtött anyag útján.

A vizsgált területen a következő falvakat sikerült a régészeti leletek útján pontos helyhez kötni:

Begécs: Gesztől ÉK-re a Begécs nevű határrészen mélyszántást végeztek (az ún. begécsi nagydomb közvetlen környékén), és a munka közben XV–XVI. századi használati tárgyak töredékeit, edénytöredékeket, valamint valószínű egy kovácsműhely maradványait fordította ki az eke. Ez utóbbi leletek egy csomóban voltak: kaszarom, penge, ekevas, nyilvas, szögek, vaslemezek. A falu helye azonosítható ezen a területen, mely 1341-ben Buges néven van először említve oklevélben. (A falvak első okleveles említését a cikk végén közölt könyvészeti anyag alapján közlöm.) A felszíni régészeti leletek csak a későközépkori falu nyomait mutatják, magyarázata ennek az lehet, hogy folyamatos település lehetett egyazon helyen és így csak a legutolsó pusztulási réteget hozta még felszínre az eke. Első említéskor birtokosa nevében tűnik fel, valószínű királyi várszervezetben alakult ki, annak felbomlása után pedig a nemes Begécs család birtokává vált. 1552-ben 5 és fél telekkel írták össze, a leletek alapján a török hódoltság idején pusztult el és többé nem települt be. Eddig pusztanévben élt a falu neve, most már helye is ismert.

Fancsika: Magyarhomorog határa mentén, mely egyben mai megyehatár is, igen tagolt felszínű terület húzódik. Ezen hajdan egy ér folyhatott keresztül. Az ér partja dombos, s a felszínből még ma is feltűnően kiemelkedik két erősen lekopott domb. A felszínen középkori téglák tömegét és kiszántott embercsontokat találtam. Nem messze ugyanennek az érnek a partján viszont edénytöredékek, téglák voltak a felszínen. A leletek kb. 200 méter hosszan fordultak elő. Oklevelek szerint is ezen a területen kellett lennie Fancsika nevű falunak. A terepbejárás eredménye alapján valóban azonosítható ez a középkori települési jelenség a XVIII. században elpusztult faluval. Először 1320? körül említik az oklevelek Fanchin néven, később Fanchyka. Írott források szerint Peszere és Tóti falvak között alakult ki. Templomos hely volt, plébánia templomát Szt. Lőrinc tiszteletére szentelték fel. A terepbejárás alkalmával talált sok téglát és embercsont a templom és a temető helyét határozza meg. A középkori falu pusztulása után nem éledt fel újra. Ma ismert egy Fancsika nevű település, de ez a múlt században kialakított major, amely a határrészről nyerte nevét.

Gyán (Köte-): Kötgyán határában közvetlenül a falu szélén a Telek nevű részen folyik keresztül a Gyepes, melynek déli partján, a medertől kb. 20 méterre egy 10x18 m nagyságú, KNY-i irányú téglalap alakú épületmaradvány kiszántott alapját találtam. Az épület favázás lehetett, erre utal az égetett fatörmelék, a vastag hamuréteg, a kiégett föld, valamint a félméter távolságra levő hamukupacok mellett fekvő téglák. Az épület belsejében vörösré, illetve feketére égett döngölt föld volt. Az épü-

let déli oldalán volt ilyen a falszerkezet, míg a másik hosszanti oldalon csak néhány hamus „fészek” volt található egymástól szabálytalan távolságra. A déli faltól két méterre téglá nélküli égett földcsík húzódott a fallal párhuzamosan. Az épület alapjának maradványa környékén sok emberi csont is volt. Feltételezésem szerint itt egy kisebb középkori temetőkaplna, az azt körülvevő temetővel került felszínre. Ettől a helytől nyugatra az ér magas partján rozsdabarna foltok tűntek elő, melyek egy-egy elpusztult középkori ház maradványát jelezték. Ezekben a foltokban égett agyag, XV–XVII. századi edénytöredékek, kályhaszemek töredékei voltak, némelyik helyen majdnem egészében összeállítható darabokban. A település igen hosszú, egészen a falu szőlőskertjéig követhető, szélessége kb. 70 méter és a Gyepes vonalát követi. Ezt a középkori településnyomot azonosítom a középkori Kőtegyán telepével, melyet 1214-ben Gyan néven említenek először. 1229-ben egyházát Szt. András tiszteletére szentelték fel. Az okleveles adatok szerint kéttornyú monostora volt, de nem valószínű, hogy az említett, régészeti is azonosított falu helyén. Ennek felszíni adatok alapján nem találtam nyomát. Valószínűbb, hogy azon a részen lehetett, amely az országhatáron túra esik. Az oklevelek szerint a XVIII. században még láthatóak voltak a nevezett monostor romjai. Ez esetben pedig bizonyára ma is volnának jelei a felszínen. 1552-ben 32 és fél telekkel írták össze. A középkori falu a török dúlás idején elpusztult, de a későbbi időben újra megtelepedtek az elmenekültek és esetleg új telepések.

Iregd: Biharugra község határában, a falu szőlőskertjének területén és azon kívül levő magas, háts részen a terepbejárásom alkalmával a felszínen Árpád-kori és későbbi korból származó edénytöredékeket találtam eléggé nagy kiterjedésű területen. A településre mutató leletek elég nagy számmal jelentkeztek. A települést hajdan egy ér oszthatta két részre, azonban ez nem jelenthette annak két részre különülését, mivel mindkét oldalon egyformán voltak felszíni leletek. Ezen a helyen volt Iregd nevű falu, s ezt a határrészt ma is „Ürögd”-nek nevezik. Első említése Irugd néven 1273-ból származik, okleveles adat szerint Ugra és Köröspeterd között állott, az utolsó okleveles adat 1389-ből származik. Mivel a felszínen nemcsak Árpád-kori leletek voltak, hanem későbbi eredetű edénytöredékeket is találtam, úgy tűnik megállja a helyét az a feltevés, hogy a közvetlen szomszédságában levő Ugrába olvadt.

Kéza: Mezőgyán határában ma ismert a Kéza nevű határrész. A mai falutól DK-re, az utolsó házaktól kb. 3–400 méterre nagyobb dombokkal tagolt terület ez. A terület felszínén csak későközépkori edénytöredékeket találtam; keveset, de nagy területet beborítva. Az eddig ismert okleveles adatokban is csak 1552-ben szerepel először a falu. A későközépkori felszíni leletek, valamint az élő határrész név azt látszanak igazolni, hogy ezen a helyen volt a középkori Kéza. A falu korábbi eredetére tehát ez esetben a felszíni leletek sem nyújtottak adalékot.

Kisharsány: A régi vasúti megálló és a Sebes Körös közti határrészt nevezik Kisharsánynak. Itt keresendő a középkori falu maradványa is. Az őrház mellett egy ÉD irányú földút halad, ennek keleti oldalán a dűlőúttól kb. 150 méterre a mocsaras, vízenyős területből kiemelkedik egy 15x20 méteres domb. A domb felszínén sok téglá hevert (téglá méret: 26,5x5,5 cm). Nagyon sok átégett darab van közöttük, anyaguk erősen pelyvás, a téglák mellett néhány Árpád-kori edénytöredéket is találtam. 1967 nyarán legyalulták ezt a területet és a temető sírjait megsemmisítették, a templom még meglevő alapfalaival együtt. Az egyik kigyalult sír csontjai között találtam III. Béla egy ezüst pénzét. Sajnos, most már csak annyit lehet megállapítani, hogy itt volt a középkori Kisharsány temploma. A templomos dombtól nyugatra, az úttól kb. 50 méterre egy hosszú, meredek oldalú földhát húzódik, melynek keleti oldalán (a

hát teljes hosszúságában), kb. 250 méter hosszan és 70–80 méter szélesen sok Árpád-kori edénytöredék volt a felszínen. Kisharsány oklevelekben először 1220-ban szerepel Harsan néven. 1334-ben Eghasasharsan, 1374-ben Harsan minor et maior, 1552-ben Kys Harsan. 1234-ben egy oklevél határait is felsorolja. Ezek között szerepel bizonyos Lodomér nevű föld. Ez esetleg azonos a mai Libárdi pusztával. 1552-ben Nagyharsáynak 15, Kisharsáynak 11 telke volt. Mindkét falu a XVII. századi harcokban elpusztult, később Nagyharsány települt be újra Körösnagyharsány néven.

Mátéháza: Mezőgyán határában, a falutól DK-re eső határrész Mátéháza-puszta néven ismert. Az itt folyó Korhány-ér nyugati partján (a helyi kertészet területén) sok téglá törmelék és embercsont volt a felszínen; ettől kissé nyugatabbra pedig egy nagykiterjedésű középkori település nyoma volt megfigyelhető. A felszínre edénytöredékeket, kályhaszem töredékeket borított ki a szántás alkalmával az eke. Az oklevelek szerint ezen a részen kellett állnia a falunak és az írott adatok, valamint a régészeti terepbejárás alkalmával felszínen talált leletek fedik egymást. Így ezt a területet a középkori Mátéháza falu helyével azonosítom. 1475-ben említik először az oklevelek, Mathey haza néven. 1496-ban Mezőgyáni Andacsy Máté birtoka volt. Okleveles adatok szerint a XVI. század elején néptelenedett el, ezt látszik alátámasztani a felszíni leletek kora is.

Meggyes: Első említése 1220-ból való, Medise néven, régészetileg terepbejárással nem vizsgálható, mert Sarkadkeresztúr egy részét alkotja, s beépített terület. Azonban a falu ezen részét ma is Meggyesnek hívják, mégpedig a Sarkad felé eső területeket. 1552-ben egyportás családok birtokolták, valószínű a korai török hullám áldozata lett.

Mezőgyán: A középkori Mezőgyán ugyanazon a helyen állott, mint a mai, ezt látszik bizonyítani, hogy a falu dombosabb részén a kertekben egy-egy mélyebbre ható földmunka során középkori edénytöredékek kerülnek felszínre. A falu középkori temploma a mai Árpád u. 53–55. számú házak helyén volt. Mindkét ház építéskor faragott kőveket és tégladarabokat találtak. A jelenlegi templomot a XVIII. században építették. Első említése 1213-ból származik és ekkor Gyán néven ismert. A XV. század végére tekintélyes nemesek lakták. 1552-ben 5 és fél telekkel írták össze. A török pusztítás idején megszűnt létezni, de oklevelek szerint hamarosan újra betelepült. Egyházás község volt.

Monostorosugra: Biharugra közvetlen közelében a halastavak szélén levő határrész nevében őrzi a régi falu emlékét. A halastó északkeleti sarkánál egy félig elhordott domb van, melynek metszetében és felszínén téglatörmelék és embercsonttöredék volt. A domb nagy részét a halastavak készítésekor elhordták, így Monostorosugra falu temploma és temetője is végérvényesen megsemmisült. A falu valószínűleg többé már nem található meg még régészeti ásatással sem, mert a halastó szélére kidúrt földben sok Árpád-kori edénytöredéket találtam, tehát a tó helyén lehetett. 1093-ban Vgra néven említi az írott adat, 1325. évi oklevélben már Wgramonustra néven szerepel. Nevét azon Ugra főúrtól kapta, aki 1093 körül I. László kíséretében szerepelt. 1214-ben monostorával tűnik fel, ekkor már hármass község volt: Monostoros-, Középső-, és Egyházasugra. Temploma 1329-ben Szt. Jakab, majd Szt. János tiszteletére volt szentelve. Valószínű, hogy Monostoros és Egyházasugrának volt csak temploma. Az 1552. évi összeírás alkalmával Középusgra, Szentjánosugra és Monostorosugra fordul elő. Középusgra 6 telekből, Monostorosugra pedig 5 telekből állt. A török harcokban mindhárom falu elpusztult, a hódoltság megszűnése után a középusgrai részen újraéledt a falu, Biharugra néven.

Peszere: Biharugra határában a Holt-Körös partja közelében Peszere nevű határrészen dombokkal tagolt területen találtam meg terepbejárásom alkalmával felszíni leletek alapján a középkori falut. A területből két nagyobb méretű, magasabb domb emelkedik ki, melyek között egy K–Ny irányú földhát van. A dombokon és a földhátan a felszínen található edénytöredékek kronológiája a X. századtól a XVI. századig folyamatos. Győrffy György e terület honfoglaláskori lakosságára vonatkozóan azt írja, hogy a helynevek tanúsága szerint szláv szórványokkal is kell számolnunk, példának hozva fel Peszere falu esetét, de ő későbbi szláv telepítésre gondol. A felszíni leletek alapján viszont megállapítható, hogy már a IX. században is lakott volt a későbbi középkori Peszere falu helye. Amennyiben elfogadjuk, hogy a hullámkötegekkel díszített kerámia a szlávokhoz is köthető, abban az esetben azt kell feltételezni, hogy a középkori szláv nevű falu korai telepesei szlávok voltak. A falu első említése 1220-ból ismert Pescera néven. A fentiekből azonban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez a falu jóval korábban keletkezett. 1552-ben 7 telekből állt, a XVII. században pusztult el. Jelenleg a régészeti leleteken kívül határnév őrzi emlékét.

Peterd: Biharugra északkeleti határában Peterdpuszta ismeretes, ezt a határrészt egy csatorna szeli ketté, ennek déli partján hosszan elnyúló, Árpád-kori edénytöredékekkel borított terület található. Az edénytöredékek között néhány fenékbélyeges darab is felszínre került. Az előzőekben ismertetett régészeti leletek alapján erre a területre helyezhető a falu. Pápai tizedjegyzékben tűnik fel először 1332–37-ben Peched, Peturd, Pested névalakban. Régészeti leletek alapján azonban ennél korábbi időre keltezhető a falu. Az 1552. évi összeírásakor 7 telekből állt.

Piski: Biharugra mellett a régi Sebes-Körös bal partján, a környezetéből kiemelkedő, hosszú, háts határrészt nevezik Piskinek. E területen a hát majdnem teljes felszínén középkori edénytöredékek találhatóak. A falut 1329-ben említik először Pyspuky néven, az Ugray család birtokai között. 1552-ben 7 telekből állott, a Biharugrát elpusztító török hullám áldozata lett. Régészetileg az előzőekben ismertetett területen helyezhető el a falu.

Poland: Ma a kötegyáni vasútállomástól Sarkad felé eső határrészt Pojánd, Pa-jánd néven ismerik. Terepbejárás alkalmával ezen a területen későközépkori edénytöredékeket találtam. 1552-ben Prépostösi és Kötegyán között írták össze két telekkel, mint a váradi püspök birtokait. Régészeti megfigyelések és az oklevelek alapján az említett területen állott a középkori Poland falu.

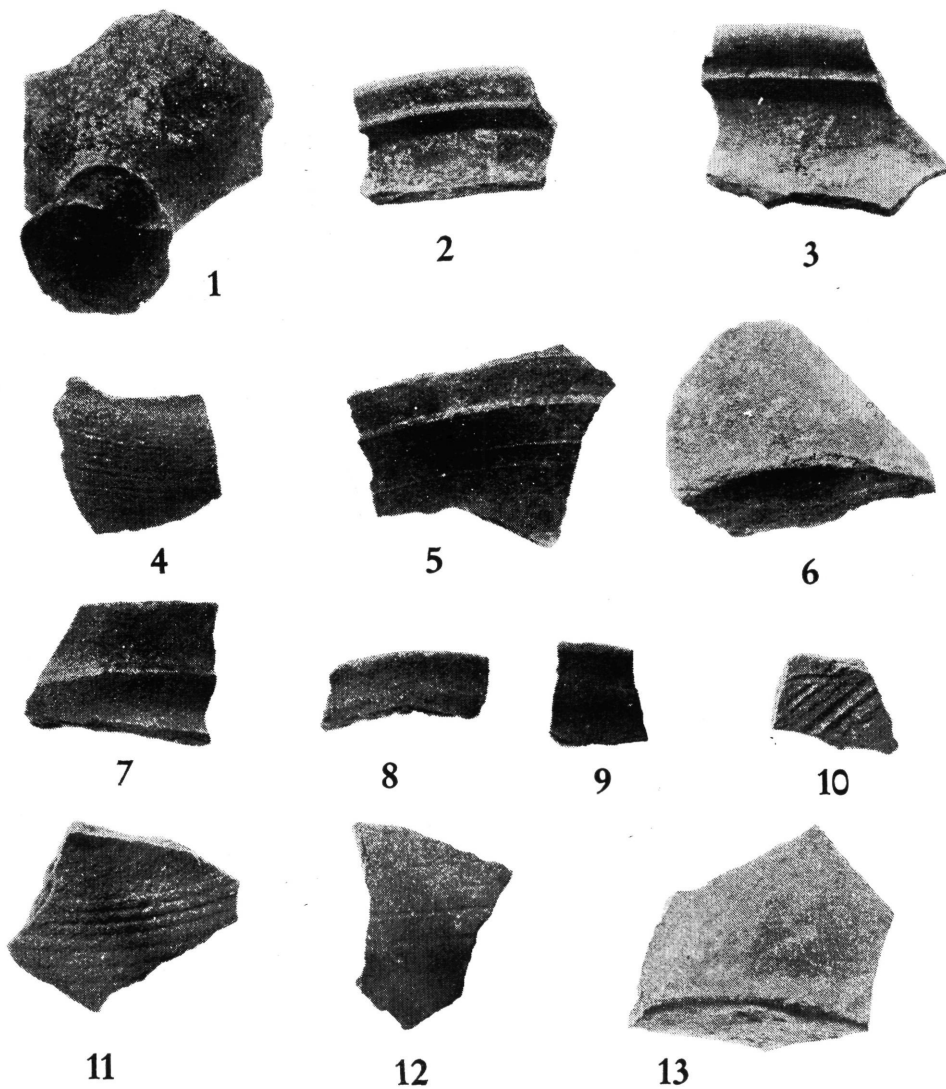
Sarkad: A mai község Papföld nevű határrészén a szőlőskerttől északra folyó Gyepes északi partján volt az egykori falu. Álmos herceg 1108 után e helyen 10 szolgát adott a dömösi prépostságnak. 1333-ban már egyházas hely. Három megye határára feküdt. 1552-ben 51 és fél telekkel írták össze. A török hódoltság után, mint mezőváros indult fejlődésnek. Várát 1725-ben rombolták le. Árpád-kori és későközépkori település. Nagy területen, a kötegyáni vasút és közút között a felszínen kiszántott Árpád- és későközépkori edénytöredékek voltak. A falu várának helye is meghatározható, ma a helyén a Vár utcában a kultúrház van. A feltöltődött várarak a Vár utcai házak kertjében húzódik.

Simonkerék: A mai új telepítésű Újszalonta falu temetőjének magasabb, háts részén sírgödör ásása közben XV–XVI. századi edénytöredékek kerültek felszínre. Topográfiailag is ide helyezhető a középkori Simonkerék nevű falu. A falu első okleveles említése 1407-ből származik. Neve írtásfalura utal, valószínű ez megállja a helyét, mivel régen nagyobb erdőség és mocsaras növénytakaságok borították a területet. 1469-ben Symonkereki néven ismert, 1552-ben 10 telekből állott.

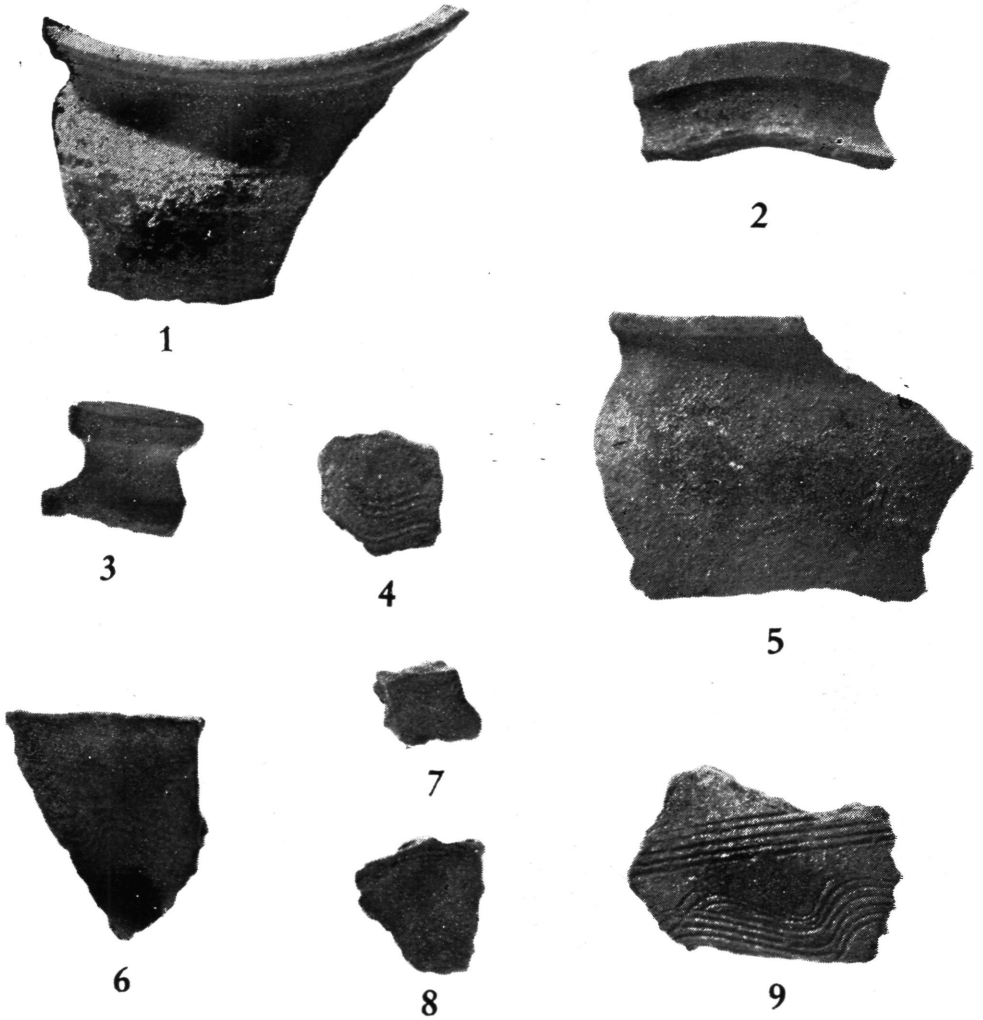
Az összeírásokban szereplő elpusztult falvak közül sokat nem lehetett azonosítani felszíni leletek alapján, bár a fentiekben ismertetett, falvakkal azonosított középkori lelőhelyeken kívül a terepbejárás számos más lelőhelyet is eredményezett. Ezek azonban teljes biztonsággal nem köthetők néven is ismert falukhoz. Mindezek tisztázására nagyobb mértékű régészeti munka, próbaásatás lefolytatása szükséges. A még régészetiileg nem azonosított falvak hozzávetőleges helyét egyelőre csak okleveles adatok alapján tudjuk meghatározni.

Alábbiakban felsorolom azokat a falvakat, melyeket a terepbejárás alkalmával nem lehetett azonosítani (az évszám az első okleveles említést jelzi):

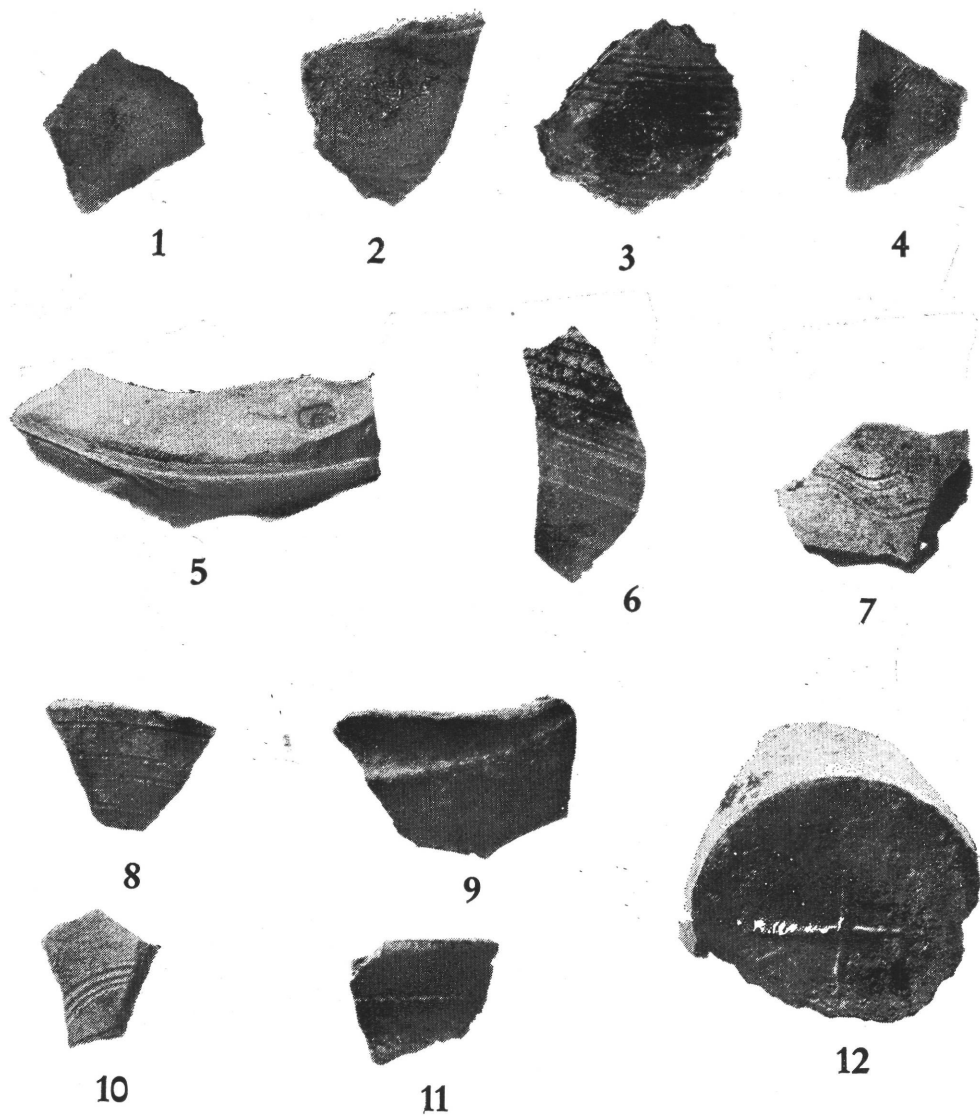
Barmo: 1273. Ma Szalontától délnyugatra közvetlenül az országhatár mellett, de magyar területen, határrész nevében él. *Bélsók*: 1399. A Fekete-Körös és az országhatár által bezárt szög neve őrzi emlékét. *Bogyszlóháza*: 1397. A középkorban Geszt tartozéka volt. *Écs*: 1431. Écspuszta nevében ismert Méhkerék határában. *Gyarak*: 1219. Mezőgyán–Geszt vonalától DK-re az országhatár mellett Gyarakpuszta néven ismert. *Győr*: 1435. Sarkadkeresztúr határában mint mocsaras puszta ismert. *Herpa*: 1396. Jelenleg pusztanéven ismert Sarkadkeresztúrtól északra. *Iklód*: 1395. Mint helynév ismert Mezőgyán és Geszt között. *Jenő*: 1214. Pusztanéven ismert Sarkadtól É–ÉNy-ra. *Nyék*: 1214. A középkori falu nem azonosítható, Sarkadkeresztúr határában új település van azon a helyen, amit Nyékpusztának neveznek ma is. *Oly*: 1437. Emléke egy ér és tanyacsoport nevében maradt fenn Méhkerék környékén. *Ökörkerék*: 1426. Biharugráról D–DNy-ra állt. *Ósi* (Sarkad): 1220. Valószínű a középkori falu helyére települt a mai Sarkadösi elnevezésű kis falu, Sarkadtól ÉK-re. *Prépostósi*: 1552. Sarkad környékén keresendő. *Remete*: 1318. Sarkadtól D-re említi a mai remetei erdő területén. *Sáp*: 1525. Méhkeréktől ÉK-re puszta nevében maradt fenn emléke. *Tarcsa* (Köte): 1407. A XVII. században elpusztult és később rátelepedett a mai Kötegyán falu. *Tarján*: Közelebbi adat nem ismert, azonkívül, hogy Kötegyán határában keresendő. *Varsány*: 1213. A mai Varsányhely puszta őrzi nevét Sarkadkeresztúrtól ÉK-re. *Váttyon*: 1396? Mezőgyán és Zsadány között Kis- és Nagy Váttyon puszta őrzi nevét. *Vémer*: 1367. Emlékét Méhkerék mellett a Vimeri földek őrzik.

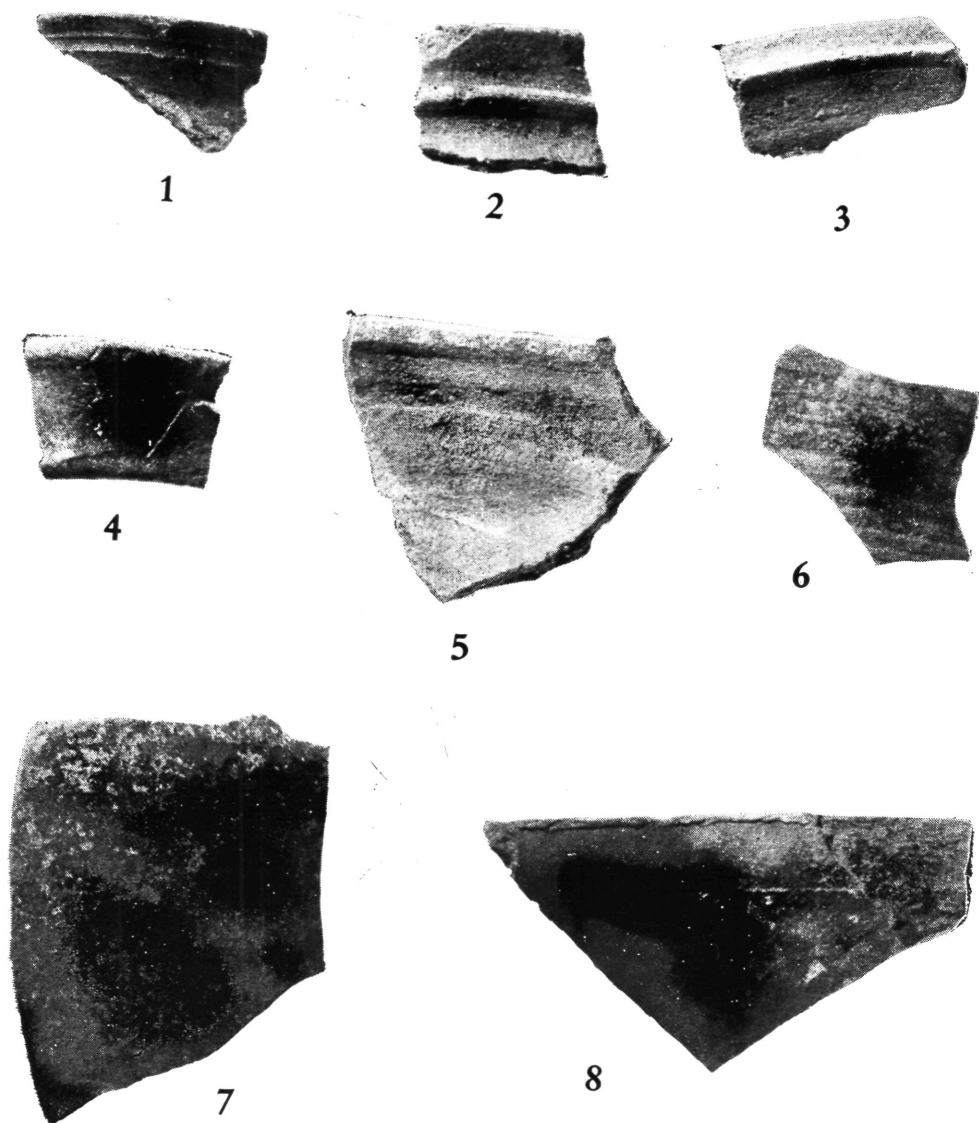
I. tábla: Mezőgyán-Mátéháza: 1-6. kép; Biharugra-Monostorosugra: 7-13. kép.
 Table I Mezőgyán-Mátéháza: illus. 1-6.; Biharugra-Monostorosugra: illus. 7-13.

II. tábla: Kötegyán-Telek: 1-3, 5. kép; Biharugra-Piski: 4, 6-9. kép.
 Table II Kötegyán-Telek: illus. 1-3, 5; Biharugra-Piski: illus. 4, 6-9.

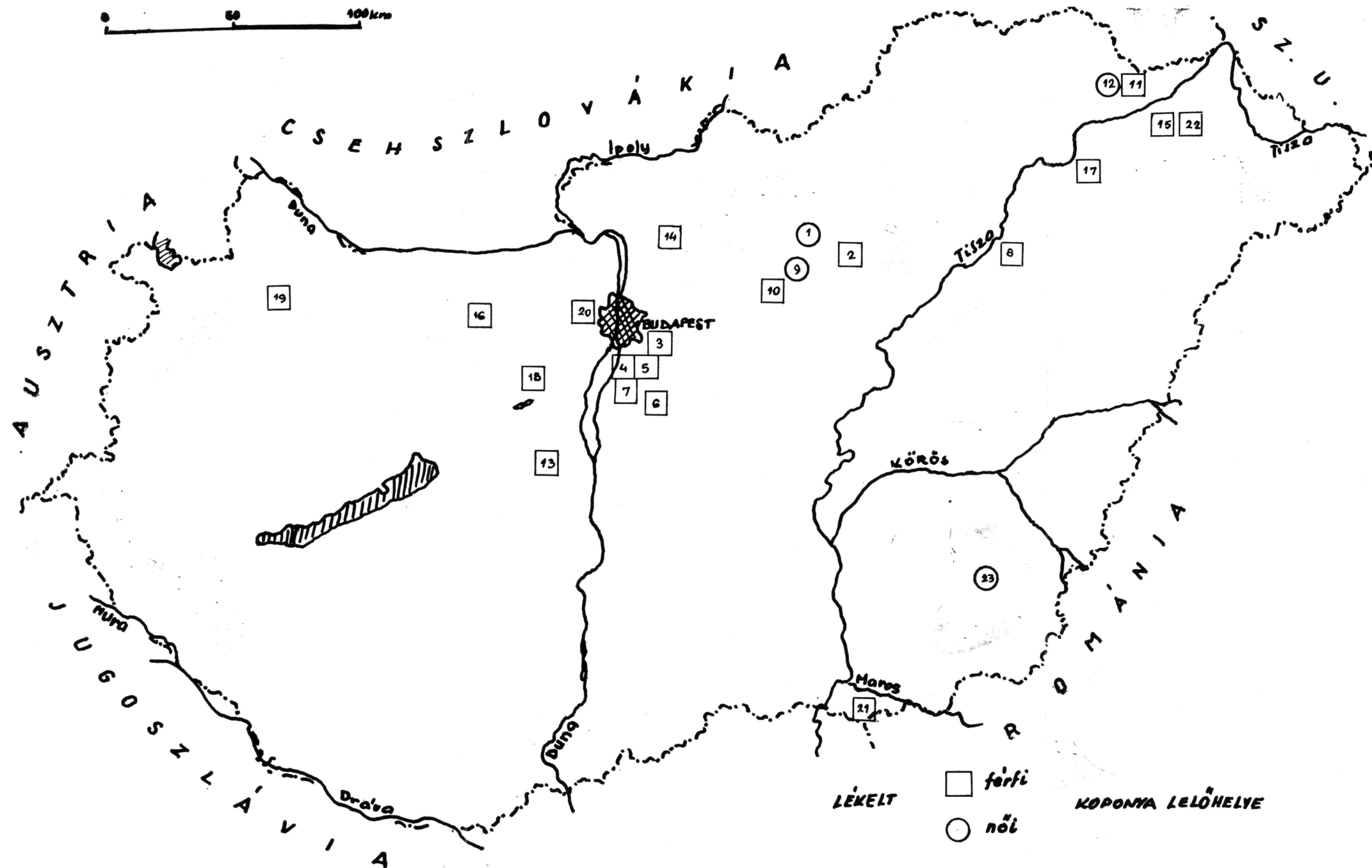
III. tábla: Biharugra–Peszere: 1–6. kép; Körösnagyharsány–Peterd: 7–12. kép.
 Table III Biharugra–Peszere: illus. 1–6; Körösnagyharsány–Peterd: illus. 7–12.

IV. tábla: Körösnagyharsány-Peterd: 1-8. kép.
Table IV Körösnagyharsány-Peterd: illus. 1-8.

IRODALOM

- Bunyitay V.*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883–84.
- Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890.
- Cs. Sós Á.*: Magyarország szláv népessége (VI–XIII. sz.). 1969.
- Éry-Kralovánszky-Fehér*: A Közép-Duna medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek. Leletkataszter. Budapest, 1962. (Régészeti Tanulmányok 2.)
- Gallacz J.*: Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről. I. A Körös és a Berettyó völgye. Nagyvárad, 1896.
- Glaser L.*: Az Alföld régi vízrajza és települések. Földrajzi Közlemények. 1938.
- Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1963.
- Haan L.-Zsilinszky M.*: Békés megye Oklevéltára. Budapest, 1877.
- Hubai I.*: Gyula földrajza. Szeged, 1934.
- Jakó Zs.*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940. (Település és népiségtörténeti értekezések 5.)
- Kaán Gy.*: Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben. Budapest, 1923.
- Karácsonyi J.*: Békés vármegye története. 1896.
- K. Nagy S.*: Bihar vármegye földrajza, Nagyvárad város leírásával... Nagyvárad, 1886.
- Korbély J.*: A Körösök és a Berettyó szabályozása és vízjárása. I. 1917.
- Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: *Borovszky S.* Budapest.
- Mezősi K.*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692.). Budapest, 1943. (Településtörténeti Tanulmányok 1.)
- Pécsi-Sárfalvi*: Magyarország földrajza. Budapest, 1960.
- Prinz Gy.*: Magyarország földrajza. Magyar Földrajz. Budapest.
- Jubász I.*: A Középső-Körösvidék régészeti és településtörténeti vizsgálata. (Kéziratban levő szakdolgozat, 1965.)

LÉKELT
 □ férfi
 ○ női

KOPONYA LELŐHELYE